

ВІНИКНЕННЯ ПЕРШОГО КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО ЖІНОЧОГО ПЕРІОДИЧНОГО ВИДАННЯ

В. Ю. Ганкевич, С. П. Шендрикова

В статтє освещается многолетняя борьба И. Гаспринского за создание первого крымскотатарского женского периодического издания.

Ключевые слова: просветительская деятельность, женщины-мусульманки, женское периодическое издание

У статті висвітлюється багатолітня боротьба І. Гаспринського за створення першого кримськотатарського жіночого періодичного видання.

Ключові слова: просвітницька діяльність, жінки-мусульманки, жіноче періодичне видання

The article highlights the struggle of I. Gasprinsky for the creation of the first Crimean Tatar women's periodical edition

Key words: enlightening activity, Muslim women, women's periodical edition

У мусульманському світі проблеми жінок завжди стояли на особливому місці, у фокусі загальної уваги. На межі XIX – XX ст. проблеми розкріпачення мусульманської жінки ставились на порядок денний відомими громадськими діячами, ідеологами різних рухів. З великою обережністю вони намагались обговорити, розробити і зайняти найбільш оптимальну позицію в цьому наболілому питанні. На обговорення висувалися різноманітні варіанти звільнення жінки Сходу від традиційного, освяченого багатовіковими звичками, її нерівного стану в суспільстві.

Пропонувалось, в першу чергу, розповсюджувати серед мусульманок початкове навчання. Відомо, що в багатьох ісламських громадах існували традиції жіночого навчання і виховання. Зазвичай для них існували спеціальні жіночі початкові навчальні заклади. Однак це було не у всіх і не скрізь. Найбільш сфанатизовані ісламісти відкидали право жінок на навчання, і ця проблема увійшла у сферу обговорення мусульманської інтелігенції, зокрема в Росії, кінця XIX – початку XX ст.

Деякі з них в руслі боротьби за жіночу просвіту самостійно намагались налагодити шляхи для досягнення цієї мети. Так, видатний просвітитель кримських татар, відомий громадський діяч тюрко-мусульманських народів Ісмаїл Гаспринський (1851 – 1914) зробив ряд спроб організувати спеціальне періодичне видання для мусульманських жінок. Для цього він мав власний план, певний досвід, бажання і можливості.

У заснованій ним газеті “Переводчик-Терджиман” інколи друкувались різні за об’ємом матеріали, що були присвячені життю і діяльності видатних жінок мусульманського Сходу сучасності і минулого. На сторінках видання публікувались статті і кореспонденції, що розповідали широкому загалу про тяжкий соціальний стан жінки в мусульманському суспільстві. Для опрацювання більш терпимої суспільної думки стосовно проблем жінок серед мусульман І. Гаспринський написав і опублікував низку літературних творів. У них він намагався змінити традиційне ставлення мусульман до жіночого питання. Серед цих творів треба зазначити “Африканские письма”, “Арслан Кыз”, незакінчене оповідання “Строптивая” і ряд інших [7, с. 146].

В ракурсі вирішення соціальних жіночих проблем у мусульманському суспільстві І. Гаспринський намагався створити спеціалізоване періодичне видання, що було б цілком присвячене жінці-мусульманці, її духовному розвитку й освіті. В цьому він бачив один із шляхів реалізації великого просвітительського плану, складовою частиною відродження духовності і самосвідомості тюрко-мусульманських народів.

Сьогодні відомі кілька спроб І. Гаспринського організувати періодичний друк для жінок. Через чотири роки після створення “Переводчика-Терджимана”, в 1887 році, його жінка Бібі Зєгра Гаспринська звернулася до начальника Головного Управління у справах друку МВС Є.М.Феоктістову з проханням дозволити їй видавати особливий журнал для мусульманок під назвою “Тербіє” (“Виховання”). У своєму Проханні вона писала: “Вважаючи не тільки корисним, але прямо необхідним впливати на мусульманську жінку, аби успішніше і точніше йшла справа зближення мусульман з російським життям і наукою, я бажала б скористатись для цього єдиним поки засобом, – друкованим словом” [2, арк. 1]. Заради цього вона і звернулася в ГУСД з проханням дозволити їй видавати під редакцією І. Гаспринського, під контролем окремого цензора газети “Переводчик-Терджиман” “невеликий журнал” для жінок кримськотатарською мовою. Термін періодичності встановлювався – 2 числа на місяць. Кошторис комплексу видання складав би на рік 1 карбованець 60 копійок з поштовими витратами і 1 карбованець на півроку.

Цікава і Програма цього видання. Вона складалась з 4 пунктів. Згідно з нею, в “Тербіє” передбачалось друкувати, по-перше, статті з господарчої тематики, питань домоведення, рукоділля; по-друге, статті з домашньої гігієни та догляду за дітьми; по-третє, статті з початкової педагогіки і зразкові

уроки з російської мови і писемності для дітей і, нарешті, по-четверте, невеличкі оповідання, повчання, біографії вчених і визначних жінок, анекдоти, прислів'я і вірші як оригінальні, так і в перекладі з російської. Ось таку просту, але якісну і цікаву, з точки зору просвіти жінок, програму журналу "Тербіє" запропонувала Б.З. Гаспринська в ГУСД.

Зі свого боку, І. Гаспринський, зрозуміло, не заперечував пропозиції своєї жінки і в окремому документі обіцяв всіляке сприяння виданню, що планувалось [7, с. 147].

На жаль, ця пропозиція не була підтримана. Є.М. Феоктістов з цього приводу серед причин зазначав: "Приймаючи до уваги, що в м. Бахчисараї видається вже чоловіком прохачки газета російською і татарською мовами, в програму якої входить більша частина відділів журналу, що проектується, а тому немає потреби в особливому періодичному виданні для жінок" [2, арк. 4]. Таким чином ця чудова пропозиція була відхилена.

Це не зневірило І. Гаспринського, і він через певний час знову спробував здійснити плани стосовно створення національної жіночої періодики. В 1891 році він звернувся до міністра внутрішніх справ І.Н. Дурново з проханням дозволити видавати спеціальний додаток до газети "Переводчик-Терджиман", що був би присвячений проблемам мусульманок під назвою "Кадым" ("Жінка").

"Видаючи вже сім років газету "Переводчик" і зблизька вивчивши погляди і забобони мусульманської громади, я дійшов до глибокого переконання, – писав І. Гаспринський міністру, – в наполегливій необхідності похитнути, викоринити хоч деякі омани мусульманки-самітниці, аби паралізувати, по можливості, хоч і не вільний, але шкідливий її вплив на наше мусульманське населення" [1, арк. 100]. Цей вплив, на думку прохача, полягав у тому, що неосвічена і фанатична мусульманка, що активно приймає участь в процесі виховання дітей, спроможна передати свої негативні погляди на життя, суспільство і державу мусульманам – підданим Росії [7, с. 148].

Для цього додатку І. Гаспринський передбачав особисту програму, що складалась з 5 пунктів. Її зміст передбачав друкувати наступні матеріали: по-перше, зразкові уроки з російської мови (читання, писання, початки граматики, словник слів, що найбільш вживаються, завдання для перекладів); по-друге, домоведення і кухня (рецепти їжі, різносолів, варення, рукоділля і жіночої роботи, початки домашньої і дитячої гігієни за спеціальними російськими виданнями); по-третє, невеликі оповідання, нариси з побуту різних народів, вірші, анекдоти, прислів'я і біографії визначних жінок всіх народів; по-четверте, "ключ" – переклад російських слів, що стосуються цих оповідань і статей; по-п'яте, поштову скриньку, куди входили жіночі питання і відповіді, що стосувались тем уроків, а також пояснення редакції [1, арк. 100]. Цей додаток виходив би раз на два тижні і коштував би для передплатників газети "Переводчик-Терджиман" 1 карбованець, а для всіх інших – 1,50, що включало б і поштові витрати.

За роз'ясненням керівництво МВС звернулось до цензора – професора В.Д. Смірнова, в якому він докладно довів шкідливість дозволу на видання ще однієї татарської газети. У висновку В.Д. Смірнов, зокрема, писав: "зміст і напрямок його теперішньої газети "Переводчик" змушує сумніватись у доцільності його нового підприємства з державної точки зору, тим більше, що мотиви, на яких він засновує свої наміри, не витримують критики" [1, арк. 104 (зв.)].

До речі, саме докази, які висловив В.Д. Смірнов стосовно недоцільності дозволу видання додатку "Кадын", вдарили рикошетом по пропозиції п. Баязітова, що хотів видавати в Санкт-Петербурзі тижневик "Хефте" ("Тиждень"). Цензор писав з цього приводу: "Ще нещодавно на тих же мотивах було побудовано клопотання п. Гаспринського дозволу йому видання ще іншої газети, під заголовком "Кадын" („Жінка“), для мети начебто жіночої мусульманської освіти" [3, арк. 9(зв.)-10].

Докази І. Гаспринського повинні були вплинути на думку урядовця, але більшу довіру мав цензор. Однак і цього разу спроба видавця газети "Переводчик-Терджиман" стосовно спеціального жіночого видання для мусульманок поки що не увінчалась успіхом.

Ця обставина лише на певний час відхилила думки і бажання І. Гаспринського організувати спеціальне печатне видання, присвячене проблемам жінок-мусульманок. З пробудженням національної свідомості кримськотатарського народу на початку ХХ ст. виникла нагальна потреба у вдосконаленні духовного розвитку і освіченості мусульманської жінки. В 1905 році на хвилі істотного послаблення цензурного контролю і лібералізації законодавства про друк стали з'являтися газети мовами народів імперії, в тому ж числі і тюркських [7, с. 149].

Влітку у І. Гаспринського народилась думка і реальна можливість створення журналу для жінок. 11 червня 1905 року він звернувся в міністерство внутрішніх справ з проханням про дозвіл випускати в світ "з дозволу попередньої цензури, під його редагуванням щотижневий журнал татарською мовою, під назвою "Алемі Нісван" („Жіночий Світ") [5, арк. 1]. "Культурне і освітнє діяння російської школи і літератури на мусульманське населення імперії зробило в останнє десятиліття видні і значні успіхи, – писав в проханні І. Гаспринський, – зробила успіхи також нова татарська книжність, відгородившись від чисто схоластичного ґрунту і наблизившись до російської народної літератури". Однак якщо цей процес досить помітний серед мусульман-чоловіків, то мусульманок-жінок, на його думку, він практично не торкнувся. "Мусульманка завдяки затвірництву, що ізолює її від усього зовнішнього, від усього того, чим

живе зовнішній світ, страждаючи сама від глибокого неутра, – продовжував прохач, – служить в той же час гальмом більш інтенсивного розвитку всього мусульманського суспільства”. Використовуючи ті поняття і уявлення, що мали багато з російських чиновників про життя мусульман, І. Гаспринський патетично продовжував: “Найслабший промінь світла і знань, що могли б просякнути в середовище затвірниць, усередину гаремів, дали б самі добродійні результати на кшталт ознайомлення вікової невільної ув’язненої з життям і людьми і культурою поза гаремним світом”. І. Гаспринський закликав “в ім’я совісті” дати світ знань “знедоленій половині нашого Сходу, виходячи не тільки з принципів гуманності, але і заради позитивної суспільної і державної користі” [4, арк. 1].

На думку І. Гаспринського, тільки друковане слово доступною і зрозумілою рідною мовою спроможне в такій ситуації суттєво вплинути на зміну стану справ у питанні освіти мусульманок. Просвітитель нагадував про складний стан переважної більшості жінок-мусульманок, в середовищі яких ще не скоро може проникнути російська мова і російська книга, “куди з труднощами пробивається, і то зрідка, заради зацікавленості, російська туристка і жінка-лікар”. Тільки в “друкованому, розумному слові” він бачив попередній і найбільш дієвий засіб впливу на внутрішній світ цих жінок. Тільки цим шляхом, вважав просвітитель, можливо включити у водограй зовнішнього життя, прилучити до культури “ті російської сестри”, а через це взагалі до цінностей “освіченого світу” і людства.

Виходячи з усіх вищепоіменованих доказів, І. Гаспринський, “маючи за собою двадцятип’ятирічний досвід” видавництва газети “Переводчик-Терджиман”, вирішив заснувати і видавати в Бахчисараї, за дозволом цензури, під його ж редагуванням, щотижневий часопис кримськотатарською мовою під назвою “Алемі Нісван” (“Жіночий Світ”) [4, арк. 1].

У свою чергу, начальник ГУСД МВС написав листа Таврійському губернатору Є. М. Волкову, де конфіденційно питав його думки про це. Нещодавно призначений губернатор співчутливо поставився до цієї ідеї І. Гаспринського [5, арк. 1].

Незабаром з’явився і добрий привід для оголошення про народження жіночого тижневика. 17 жовтня 1905 року російський цар Микола II підписав відомий маніфест. У ньому монарх пообіцяв дати народам імперії політичні свободи. Проголошувалась недоторканість особи, свобода совісті, зібрань, союзів [7, с. 150].

Видавець-редактор бахчисарайської газети “Переводчик-Терджиман” по-своєму відгукнувся на маніфест. І. Гаспринський рахував, що закон “відкриває собою нову, блискучу епоху в історії і житті дорогої Русі. Віднині вільні, правоспроможні російські громадяни легко і швидко підуть шляхом інтенсивного розвитку і добробуту”. Нижче він продовжував: “Аби відзначити цей великий, осяйний день, оголошуємо нашим дорогим читачам, що для слави і пам’яті його ми, якщо щось не завадить, приступимо до видання спеціального щотижневого часопису спеціально для мусульманок під назвою “Жіночий Світ”, почавши, тим самим, освітлення цього нашого світу загальнолюдськими і корисними знаннями” [9]. Завідуючою редакцією оголошувалась старша дочка І. Гаспринського Шефіка.

На початку листопада програма жіночого часопису для кримських мусульманок була затверджена в Санкт-Петербурзі. Вона надавала для цього періодичного видання широке поле діяльності. Вважаємо за необхідне більш детально розглянути програму “журналу татарською мовою під назвою “АЛСМІ НІСВАН” („Жіночий Світ”). По-перше, в ньому мали друкуватись урядові розпорядження і закони, що торкалися прав, обов’язків, праці і освіти жінок; по-друге, практичні поради по господарству, сімейній, дитячій гігієні, а також вихованню; по-третє, висвічувались проблеми домашньої праці, серед якої пріоритет надавався рукоділлю, ткацтву, килимарству і шовкоробству, що мало супроводжуватись роз’яснювальними малюнками і кресленнями; по-четверте, розповідались про жіноче життя в різних країнах, біографії видатних жінок з портретами та малюнками; по-п’яте, відомості з “елементарних знань”, оповідання, листи і запитання читачів, а також відповіді на них редакції; по-шосте, “суміш”: наукові відкриття, винаходи і новини – і, нарешті, по-сьоме, оголошення і реклама. Строк періодичності планувався щотижневим, а передплатна річна ціна з поштовими витратами мала складати три карбованці [5, арк. 7].

Як видно з документа, зміст часопису уявлявся досить цікавим, а головне – необхідним для кримськотатарських жінок. Порівняно помірною передплатною платню була посилення для багатьох сімей мусульман Криму і Росії [6].

Незабаром з’явився і експериментальний примірник створюваного видання у вигляді окремого “зошита”. (Нині він зберігається в Бахчисарайському державному історико-архітектурному заповіднику.) В ньому І. Гаспринський закликав “всіх, що співчували справі просвіти мусульманки, відгукнутись і не відмовляти” йому в сприянні, “без чого навряд чи можна буде повести цю святу, але важку справу”. В редакційній статті І. Гаспринський з надхненням і глибокою вірою в необхідність задуманої справи писав: “Хоча і в невеликій кількості мусульмани вступають у різні школи імперії й університети і користуються російською літературою і газетами; до того ж зараз видається кілька газет татарською мовою, що обслуговували тих, що не знали російської мови. Але не можна сказати і цього небагато про мусульманку. Ця знедолена, відірвана від життя, знання і думки, безголосно молить небо і землю про людське ставлення і життя. Хай буде почута її молитва”.

За виходом часопису слідували ведучі видання Європи, що спеціалізувались на проблемах ісламських народів. Бо ж подія в мусульманській журналістиці була непересічна. Авторитетний французький часопис “Revue du Monde musulman” часто користувався відомостями, що брав з “Алемі Нісван”. Редакція знала, що саме це видання було “присвячене життю жінок різних країн, особливо мусульманських” [12, р. 458]. Тому відомості були виключно цінними для європейської наукової громадськості.

Свого часу академік А.Ю.Кримський був близько знайомий з І. Гаспринським. Він називав просвітителя талановитим татарським публіцистом, добре відгукувався про його видавничу діяльність і величезну роль у розвитку кримськотатарської художньої літератури. Стосовно ж “Алемі Нісван” він висловлювався досить різко. А.Ю.Кримський рахував, що тижневик був достатньо “блідого змісту” [10, с. 173].

Однією з причин, що впливали на якість видання, була давня і мудра методика І. Гаспринського, що повинна була переконати кримськотатарських жінок в необхідності отримувати знання і самовдосконалюватись духовно. Його девіз був “від простого до складного”. Другою причиною, що впливала на обмежене розповсюдження часопису, була мовна проблема. Багато хто рахував, що мову тижневика начебто важко було зрозуміти жінкам інших районів, де мешкали тюркські народи. Розглядаючи це питання, академік А.Н.Самойлович писав з цього приводу, що І. Гаспринський створював особливу, “дуже спрощену османську мову, що була пристосована для розуміння” письмевими мусульманськими жінками Туреччини, Криму, Кавказу, Закаспійської області, Поволжжя і Туркестану [11, с. 618]. Крім всього цього, існувала і доволі прозаїчна і реальна конкуренція на видавничому ринку. Наприклад, в Казані під безпосереднім впливом “Алемі Нісван” виник новий жіночий журнал “Анг” [7, с. 152-153].

Поступово “Алемі Нісван” перетворилось у видання, що додавалось до “Терджимана”, періодичність якого рухалась у напрямку щоденності. “Алемі Нісван” же залишалось тижневиком.

Більш-менш регулярно, як додаток, часопис виходив у світ в 1910-1911 роки. Так, в 1910 році вийшло тільки десять примірників “Алемі Нісван”. В 1911 році, згідно досліджень С.Г’афарова, “Алемі Нісван” друкувалось зі значними перервами, з № 3 до № 52, як додаток до “Терджимана” [8, с. 141].

Отже, багаторічна боротьба І. Гаспринського за створення жіночого періодичного видання була успішною. Не дивлячись на чисельні перешкоди, кілька невдалих спроб, він впевнено рухався до своєї мети.

Його “Алемі Нісван” є цінним джерелом з історії народу і кримськотатарської журналістики. Воно стало оригінальним явищем не тільки кримськотатарської культури, а й культур споріднених тюркомовних народів Росії. Видання часопису, безперечно, зіграло помітну роль у духовному розвитку кримськотатарської жінки. Багаточисельні матеріали журналу, без сумніву, зможуть допомогти розібратись у суті жіночого питання і ролі жінки в кримськотатарському суспільстві початку ХХ ст.

Література:

1. Російський державний історичний архів (м. Санкт–Петербург) – РДІА, ф. 776, 1880, оп. 12, спр. 87. По изданию в г. Бахчисарае газет на татарском языке под названием “Закон” и на русском языке, с переводом на татарском языке под названием “Переводчик” (“Терджиман”) (29.12.1880 – 27.11.1914).
2. РДІА, ф. 776, 1887, оп. 12, спр. 54. По ходатайству г. Гаспринского о разрешении издавать в г. Бахчисарае на татарском языке газету, под названием “Тербие” (“Воспитание”) (05.12.1887 – 28.07.1890).
3. РДІА, ф. 776, 1891, оп. 8, спр. 728. По ходатайству г. Баязитова о разрешении ему издавать в С.-Петербурге газету на татарско-русском языке “Хефте” (“Неделя”) (22.12.1891 – 22.12.1892).
4. РДІА, ф. 776, 1905, оп. 12, спр. 161. О разрешении г. Гаспринскому издавать в г. Бахчисарае журнал на татарском языке под названием “Алеми Нисван” (1905).
5. Державний архів Автономної республіки Крим (м. Сімферополь) ДААРК, ф. 26, оп. 1, спр. 468. О разрешении Гаспринскому издавать журнал на татарском языке под названием “Женский мир” (11.09.1905 – 11.11.1905).
6. Ганкевич В.Ю. Кърымтатар къадынларнынъ ильк журналы// Янъы Дюнъя. – № 5.
7. Ганкевич В.Ю. На службе правде и просвещению. Краткий биографический очерк Исмаила Гаспринского (1851 – 1914).– Симферополь: Доля.– 324 с.
8. Г’афаров С. “Терджиман” газетасында басылган эсас материалларнынъ къыска библиографиясы// Йылдыз. – № 4. – С. 131 – 143.
9. Женский мир // Переводчик–Терджиман. – 1905. – № 85.
10. Кримський А. Ю. Література кримських татар // Студії з Криму. – І. – ІХ. – К. – С. 165 – 191.
11. Самойлович А. Н. Мусульманская периодическая печать // Мир ислама. – 1912. – Т. 1. – № 3. – С. 618.
12. L. B. La presse Musulmane. Russie // Revue du Monde musulman. – 1910. – Vol. XII. –№ XI. – P. 458 – 459.

Поступила 25.02.2004 г.